

УДК 347.122:347.23(477)

Копилова Жанна Володимирівна,
К.Ю.Н.,
юрисконсульт ФОП Беседа Ю. М.

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НОРМАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ, КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Постановка проблеми. Охорона та захист права власності є одним з найважливіших завдань цивільного права. Однак визначення цих понять та їх співвідношення досі є дискусійним та невизначеним. Також немає єдності думок серед науковців з приводу класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності. Тому дослідження у цьому напрямку є необхідним та актуальним.

Стан дослідження теми. До проблем визначення та співвідношення понять охорони та захисту права власності нормами цивільного права, а також класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності зверталось багато науковців, таких як О.С. Іюffe, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Дзера, М.К. Галянтич, Г.П. Тимченко, З.В. Ромовська, О. Шупінська, В. П. Ємельянов. Але ці питання і досі є невирішеними та дискусійними.

Метою дослідження є визначення понять цивільно-правової охорони права власності, цивільно-правового захисту права власності та їх співвідношення, а також пропозиція класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності.

Виклад основного матеріалу. Охорона відносин власності передбачає дві мети. Перша полягає в тому, щоб закріпити існуючі в даному суспільстві відносини власності, убезпечити їх від можливих посягань та порушень. Друга проявляє себе, коли охоронювані правом відносини власності виявляються все-таки порушеними. Завдання права полягає в тому, щоб забезпечити їх відновлення (якщо це неможливо – звести наслідки порушення до мінімуму, зробити на учасників суспільних відносин виховний вплив (у тому числі й шляхом покладання відповідальності на осіб, що порушили відносини власності), сприяти усуненню причин, що викликають порушення).

Відносини власності охороняються нормами не однієї якоїсь галузі права (наприклад, цивільно-

го), а нормами всіх галузей єдиної системи права. Провідна роль в охороні відносин власності належить конституційному праву. Норми конституційного права закріплюють відносини власності, забезпечують розвиток цих відносин, покладають на громадян конституційний обов'язок берегти і зміцнювати всі форми власності.

До норм конституційного права про охорону власності безпосередньо примикають норми адміністративного права, трудового, аграрного та інших галузей права, які забезпечують практичну реалізацію державно-правових норм, насамперед у сфері руху і використання об'єктів власності.

Основний предмет цивільного права становлять майнові відносини, пов'язані з використанням закону вартості. Відносини власності в основному майнові відносини. Внаслідок цього охорона власності є одним з найважливіших завдань цивільного права. Її виконання забезпечується, з одного боку, охороною відносин власності в їх нормальному не порушеному стані, а з іншого – відновленням порушених відносин.

Як у тому, так і в іншому випадку використовуються специфічні цивільно-правові засоби охорони і відновлення відносин власності. Зокрема, відновлення порушених відносин відбувається, насамперед, за рахунок майна тієї особи, у результаті протиправної поведінки якої вони були порушені. Захист права власності здійснюється, як правило, у позовному порядку судом, господарським судом або третейським судом. Майновий характер захисту права власності полягає в тому, що він здійснюється шляхом звернення стягнення на майно, яке належить особі, що порушила право власності.

На відміну від цивільного права, кримінальне право впливає, насамперед, не на майнову сферу, а на особистість правопорушника. До здійснення злочину кримінальне право охороняє відносини

власності, врегульовані іншими галузями права (у першу чергу цивільним і адміністративним). З моменту здійснення злочину проти власності кримінальне право починає регулювати виниклі внаслідок цього суспільні відносини, які набувають форми кримінально-правових відносин.

Це регулювання відбувається шляхом застосування до особи, яка здійснила злочин, передбачених законом санкцій як особистого, так і майнового характеру.

Зрештою, відносини власності охороняються нормами процесуального права, які встановлюють порядок розгляду кримінальних і цивільних справ, пов'язаних з порушенням відносин власності, забезпечують виконання вироків і рішень про конфіскацію майна, відшкодування майнового збитку, при поверненні речі тому, хто має на неї право, і т.п. Норми різних галузей права взаємодіють між собою.

Цивільне право передбачає свої особливі форми охорони даних відносин. Але при охороні відносин власності різні норми і інститути цивільного права відіграють неоднакову роль. «Одні з них охороняють відносини власності шляхом їх визнання, тим самим поширюючи на них захист цивільного закону. Такі, наприклад, норми про відсутність обмежень кількості і вартості майна, що перебуває в приватній власності громадян і юридичних осіб.

Інші правила забезпечують необхідні умови для реалізації речових прав і в цьому сенсі теж важливі для їх охорони (наприклад, правила про державну реєстрацію прав на нерухомість).

Нарешті, треті встановлюють несприятливі наслідки для порушників речових прав, тобто безпосередньо захищають відносини власності від протиправних посягань.

На цьому заснована відмінність понять охорона прав (у тому числі речових) і захист прав» [1, с. 472-473].

У ЦК України немає норм загально охоронного значення, а передбачені норми, які регулюють порушення конкретного суб'єктивного права (гл. 3, гл. 29 ЦК України [2]).

О.В. Дзера доречно вказує: «Юридичною наукою не сформульовано чітких критеріїв щодо змісту захисту цивільних прав загалом і права власності зокрема та його розмежування з правовою охороною цих прав. Одні вважають, що правовий захист охоплює всю систему правових засобів, спрямованих на забезпечення та здійснення відповідних цивільних прав. Другі вважають, що правовий захист – це система юридичних норм, спрямованих на попередження правопорушень та усунення їх наслідків. Інші обмежують правовий захист діяльністю суду чи інших юрисдикційних органів із попередження та відновлення порушеного права. Але більшість

юристів вважає, що правовий захист є складовою частиною правової охорони, до якої мають включатися лише засоби, пов'язані з реалізацією особою права на захист» [3, с. 757-758].

Тобто, цивільно-правовий захист права власності – більш вузьке поняття, яке застосовується тільки до випадків її порушення. Він являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі здійсненими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власників.

Цивільно-правова охорона права власності здійснюється, по суті, за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, які забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин власності.

Майновий характер захисту права власності – це те, що він здійснюється шляхом звернення стягнення на майно, яке належить особі, що порушила право власності.

Відновлювальний або компенсаційний характер захисту права власності міститься в тому, що за допомогою цивільно-правових засобів захисту відновлюється майнове положення власника, право власності якого було порушено.

Розвиваючи положення ст. 13 Конституції України [4], ЦК України передбачає для всіх власників рівні умови для здійснення своїх прав (ч. 3 ст. 319) і встановлює рівні умови захисту прав усіх суб'єктів права власності (ч.1 ст. 386). Тобто кожна особа має право на захист свого порушеного права власності.

М.К. Галянтич зазначає: «Право на захист є однією із правомочностей суб'єктивного права, визначає його характер і зміст. Це означає, що право на захист, як і саме суб'єктивне право, є мірою можливої поведінки уповноваженої особи, яка пов'язана з використанням можливостей правоохоронного характеру.

Право на захист є юридично закріплене право особи звернутися до спеціально уповноважених державних органів з вимогою про відновлення порушеного права або про припинення порушення права» [5, с. 426].

Г.П. Тимченко вказує на конституційну природу права на захист особи: «Право на захист є елементом правового статусу, який складають права, свободи та обов'язки, що фіксують стандарти поведінки особи, розкривають основні принципи її взаємодії з державою. Право на захист має конституційну природу та існує в рамках відносин держави і особи. Це положення підтверджується чинним законодавством, зокрема Конституцією України (ст. ст. 3, 8, 19, 55)» [6, с. 8-9].

З.В. Ромовська доречно вказує: «Правовий захист – завжди акт, що вже відбувся, оскільки він є

безпосередньою реалізацією міри державного примусу, що визначена у рішенні суду чи іншого органу, уповноваженого на здійснення правового захисту. І саме це є головним у суті правового захисту» [7, с. 490].

Специфікою цивільно-правового захисту є застосування таких юридичних засобів, які забезпечують усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи.

О. Щупінська наголошує: «Право власності є природним людським правом, яке потребує належного правового захисту, оскільки в людині а priori існує доконечна потреба вкладати своє життя в «життя речей», що в подальшому впливає на її розвиток в духовному плані» [8, с. 127].

Також слід погодитися з Є.О. Харитоновим та О.І. Харитоновою, які вказують: «Характерними рисами цивільно-правового захисту права власності є: 1) його гарантованість державою; 2) його загальність (можливість отримати такий захист існує для усіх суб'єктів права власності (на це вказує і ст. 13 Конституції); 3) його рівність для всіх суб'єктів; 4) повнота захисту (власник, права якого порушені, має право не лише вимагати відновлення стану, який існував до порушення та припинення порушення, але також й право на відшкодування завданої йому майнової та моральної шкоди на підставах, встановлених ст. ст. 22, 23 ЦК)» [9, с. 341].

У ЦК України хоч і немає визначення поняття захисту права власності, але визначаються порядок та засоби захисту або охорони порушеного права. Також гл. 29 ЦК України передбачає зміст засобів захисту права власності.

Згідно зі ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. [10] (втрапив чинність), захист цивільних прав і інтересів здійснювався шляхом: – визнання права; – відновлення становища, яке існувало до порушення права, і припинення дій, що порушують право; – присудження до виконання в натурі; – компенсація моральної шкоди; – припинення або зміна правовідносин; – стягнення з особи, яка порушила право, заподіяних збитків і інші способи відшкодування матеріальної шкоди.

Чинний ЦК України розширив коло таких способів захисту цивільних прав і інтересів. Ст. 16 ЦК України, крім перерахованих у ст. 6 ЦК УРСР 1963 р. способів захисту, передбачає ще такі, як: – визнання правочину недійсним; – визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Згідно ч. 6 ст. 319 ЦК України «Держава не втручається в здійснення власником права власності». Новий вид цивільно-правових позовів пе-

редбачений ст. ст. 16, 21 і 393 ЦК України. Якщо правовий акт органу державної влади або органу місцевого самоврядування не відповідає законі і порушує права власника, то за позовом власника майна такий акт визнається судом незаконним та скасовується. Також власник майна, права якого порушені внаслідок видання правового акта, має право вимагати того становища, яке існувало до видання цього акта. Якщо це неможливо, він має право на відшкодування майнової та моральної шкоди.

У цьому випадку держава відшкодовує власникові збитки в повному обсязі за видання невідповідного закону акту, який порушує права власника або титульного володільця. Цей засіб захисту вперше був згаданий у Законі України «Про власність» від 7 лютого 1991 р. [11] (втрапив чинність). Держава або її органи мають владні повноваження (суб'єкти публічного права), тому тут йдеться про не рівноправні суб'єкти майнових відносин, а саме про публічно-правовий захист права власності.

Відповідно до ст. ст. 1173-1175 ЦК України завдана шкода відшкодовується незалежно від вини зазначених органів. Крім визнання незаконними актів, що порушують право власності, власник має право вимагати також відновлення становища, яке існувало до порушення права. Якщо це неможливо – відшкодування шкоди (матеріальної і моральної) в повному обсязі (гл. 82 ЦК України).

Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova залежно від характеру порушення інтересів власника державними органами засоби захисту розділяють на 2 групи: 1) захист інтересів власника при порушенні їх на законних підставах, але з перевищенням владних повноважень (наприклад, при вилученні земельної ділянки, на якій знаходиться майно, що належить власнику тощо); 2) захист права власності при неправомірному втручанні. Сюди відносяться відповідальність державних органів за втручання у здійснення власником його правомочностей, відповідальність державних органів за видання актів, що порушують права власників (ст. 393 ЦК) [9, с. 350-351].

Також ст. 16 ЦК України передбачила новий засіб захисту цивільних прав та інтересів, а саме визнання правочину недійсним.

Ст. 215 ЦК України встановлює положення недійсності правочину. За недійсним правочином кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за правочином, а за неможливості повернути одержане в натурі – відшкодувати його вартість у грошах, якщо інші наслідки недійсності не передбачені законом (двостороння реституція). Це загальне правило, бувають випадки, коли правочин підпадає під дію спеціальних норм ЦК України, або інших законів України. Тобто особа, яка передала належне їй на праві власності майно за правочи-

ном з порушенням вимог закону з боку іншої сторони, має можливість як вимагати визнання його недійсним з цих підстав, так і вимагати повернення такого майна у свою власність.

Позивачі можуть звертатися до суду лише з вимогами про визнання оспорюваного правочину недійсним без визначення його правових наслідків. Але позивач може у майбутньому звернутися до суду з позовом про витребування майна, повернення безпідставно збереженого майна та ін.

Згідно з п. 7 Постанови Пленуму Верховного суду України № 9 від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» [12]: «Правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом».

Ст. 394 ЦК України передбачила розширення захисту прав власника, а саме: «Власник земельної ділянки, житлового будинку, інших будівель має право на компенсацію у зв'язку із зниженням цінності цих об'єктів у результаті діяльності, що призвела до зниження рівня екологічної, шумової захищеності території, погіршення природних властивостей землі». У цьому випадку власник не втрачає права власності на відповідні об'єкти, але цінність їх знижується. Тому власник має право на відповідну компенсацію. Позов про виплату компенсацій є не речово-правовим позовом, а зобов'язально-правовим позовом.

Зазначений засіб захисту передбачався також ст. 53 ЗУ «Про власність» від 7 лютого 1991 р. (втратив чинність). Треба зауважити, що дії відповідача не обов'язково мають носити протизаконний характер. Розмір збитків, що підлягає відшкодуванню, визначається відповідно до положень гл. 82 ЦК України та Порядку визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, затвердженого постановою КМУ від 19 квітня 1993 р. № 284 [13].

Має свої особливості захист права спільної власності. Ст. 364 ЦК України вказує, що кожний із співвласників спільної часткової власності має право вимагати виділу в натурі своєї частки зі спільного майна. Якщо немає згоди, співвласник подає позов про виділ в натурі своєї частки зі спільного майна. Якщо спільним майном є неподільна річ, за його згодою йому надається грошова компенсація. Для подружжя ці правовідносини регулюються ст. ст. 69, 70, 71 СК України [14]. Для учасників спільної часткової власності решта учасників має право переважної купівлі частки (ст. 362 ЦК України). Ці засоби захисту можуть поєднуватися із одночасним застосуванням речових засобів захисту права, наприклад, з вимогами про визнання права на частку у спільній власності.

М.К. Галянич доречно зауважує: «Перелік способів захисту цивільних прав у ЦК України (ст. 16) розширений, але не є вичерпаним. Суд повинен у кожному конкретному випадку захищати цивільне право способом, встановленим законом чи договором» [5, с. 428].

Є.О. Харитонов та О.І. Харитонова доречно пропонують поділ цивільно-правових засобів захисту саме права власності: «...можуть бути поділені на легітимовані (публічні) і самоврядні (приватні). Легітимовані (публічні) – це ті, що здійснюються на підставі припису закону за допомогою суду та інших державних органів, а самоврядні (приватні) – це ті, що здійснюються самими власниками без звернення до суду та інших державних органів – самозахист; захист на підставі норм, встановлених договором, тощо» [9, С. 341].

Також цікавою є пропозиція Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової поділяти засоби захисту права власності на «речові» та «персональні». «Нарівні з речово-правовими позовами існують також персональні засоби захисту права власності (тобто спрямовані на припинення його порушення з боку певних осіб). До них належать: позови, пов'язані з порушенням права власності при невиконанні або неналежному виконанні обов'язків за договором; позови про відшкодування шкоди, завданої псуванням або знищенням речі; позови про повернення майна, безпідставно отриманого або збереженого за рахунок іншої особи.

Для цих позовів характерним є те, що вимоги особи про захист права власності впливають не з права власності як такого, а ґрунтуються на відносних правовідносинах і супутніх їм суб'єктивних правах [9, с. 342, 350].

В.П. Ємельянов пропонує всі способи захисту права власності поділяти на загальні (віндикаційний, негаторний позови та позови про визнання права власності) і спеціальні: 1) способи захисту від правомірного чи неправомірного втручання державних органів чи інших організацій; 2) способи захисту у випадку несприятливого збігу об'єктивних обставин; 3) зобов'язально-правові способи; 4) захист права довічно успадкованого володіння земельною ділянкою) [15, с. 160].

Вважаємо більш зручною наступну класифікацію цивільно-правових засобів захисту права власності: 1) речово-правові: віндикаційний, негаторний та прогібіторний позови, позов про визнання права власності, позов про виключення майна з опису; 2) зобов'язально-правові: засоби захисту права власності в договірних відносинах; засоби захисту права власності в деліктних зобов'язаннях; позови про повернення безпідставно отриманого чи збереженого майна; 3) спеціальні засоби захисту: позови про визнання правочину недійсним; позови про

захист прав співвласника у випадку виділу, поділу та продажу спільного майна; засоби захисту права власності померлих та осіб, визнаних безвісно відсутніми або оголошених померлими, та інші засоби захисту, передбачені чинним законодавством України.

Висновок. Цивільно-правова охорона права власності здійснюється за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, які забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток відносин власності. Цивільно-правовий захист права власності – більш вузьке поняття, яке застосовується

тільки до випадків її порушення, є складовою частиною правової охорони. Він являє собою сукупність передбачених цивільним законодавством засобів, які застосовуються у зв'язку зі здійсненими проти цих прав порушеннями, і спрямованих на відновлення або захист майнових інтересів власників.

Цивільно-правові засоби захисту права власності можна класифікувати таким чином: 1) речово-правові; 2) зобов'язально-правові; 3) спеціальні засоби захисту та інші засоби захисту, передбачені чинним законодавством України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1967. – 494 с.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
3. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 977 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – 1996. – Ст. 141.
5. Галянтч М.К. Житлове право України : навч. посібн. / М.К. Галянтч. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 528 с.
6. Тимченко Г.П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Г.П. Тимченко. – Х., 2002. – 20 с.
7. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина : підруч. / З. В. Ромовська. – [2-ге вид., допов.]. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 594 с.
8. Щупінська О. Становлення інституту права власності в міжнародному приватному праві / О. Щупінська // Право України. – 2006. – № 7. – С. 126-130.
9. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручн. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, О.В. Старцев. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
10. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. № 1540-VI. – Х. : Одиссей, 1999. – 848 с.
11. Про власність : Закон України від 07.02.1991 р. № 697-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного суду України від 06.11.2009 р. № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>.
13. Про Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284. // ЗП України. – 1993. – № 10. – Ст. 193.
14. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
15. Емельянов В. П. Гражданское право Украины : практ. пособ. / В. П. Емельянов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Х. : НПКФ «Консум», 1996. – 202 с.

Копилова Жанна Володимирівна

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НОРМАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ, КЛАСИФІКАЦІЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

У статті розглядаються поняття охорони та захисту права власності за цивільним правом України. Аналізується співвідношення цих понять. Пропонується класифікація цивільно-правових засобів захисту права власності.

Ключові слова: право власності, цивільно-правова охорона права власності, право на захист, цивільно-правовий захист права власності, цивільно-правові засоби захисту права власності.

Копылова Жанна Владимировна

ОХРАНА И ЗАЩИТА ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ НОРМАМИ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА УКРАИНЫ, КЛАССИФИКАЦИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ СРЕДСТВ ЗАЩИТЫ ПРАВА СОБСТВЕННОСТИ

В статье рассматриваются понятия охраны и защиты права собственности гражданским правом Украины. Анализируется соотношение этих понятий. Предлагается классификация гражданско-правовых средств защиты права собственности.

Ключевые слова: право собственности, гражданско-правовая охрана права собственности, право на защиту, гражданско-правовая защита права собственности, гражданско-правовые средства защиты права собственности.

Kopilova Janna Volodymyrivna

PROTECTION AND DEFENSE OF PROPERTY RIGHT BY CIVIL LAW OF UKRAINE, CLASSIFICATION OF CIVIL REMEDIES OF PROTECTION OF PROPERTY RIGHT

In the article considered conceptions of protection and defense property right by civil law of Ukraine. Analyzing of correlation these conceptions. Suggesting classification of civil remedies of protection of property right.

Keywords: property right, civil protection of property right, right on defense, civil defense of property right, civil remedies of property right.